

الگوی پارادایمی مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران بر اساس گفتمان امام و رهبری

فرهاد رهبر^۱؛ نبی‌اله دهقان^۲؛ اله‌مراد سیف^۳؛ یحیی آل‌اسحاق^۴؛ محمد فرج‌الله‌زاده^۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۱/۱۹

چکیده

با توجه به اهمیت و ضرورت مقابله با تکانه‌های اقتصادی تأثیرگذار چون تحریم‌های اقتصادی، تحقیق حاضر باهدف ارائه الگوی پارادایمی مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران بر اساس گفتمان امام و رهبری به رشته تحریر درآمده است و از روش‌های اسنادی، تحلیل محتوای کمی و کیفی و روش داده‌بنیاد استفاده شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که دلایل پیدایش تحریم‌ها علیه کشورمان، تأکید بر مقوله‌های آرمان‌گرایی، اسلام‌گرایی، ارزش‌مداری و سلطه‌ستیزی بوده و پدیده محوری در اندیشه امام و رهبری پیرامون مقابله با تحریم، پایداری و تاب‌آوری اقتصادی از طریق اجرای راهبرد مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه بوده است. بر این راهبرد، شرایط زمینه‌ای (استحکام و مقاوم‌سازی اقتصاد، خوداتکایی اقتصادی، تولید دانش و عدالت‌محوری) و شرایط مداخله‌گر (رشد پویا و مستمر، سلامت اقتصادی و برون‌گرایی) اثرگذار بوده که پیامدهای افزایش سطح آستانه تحمل جامعه، کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی و ارتقاء رقابت‌پذیری اقتصادی را در قالب گفتمان‌های یاد شده به همراه خواهد داشت.

کلیدواژه‌ها: گفتمان امام و رهبری، تحریم، تحلیل محتوای کیفی، نظریه داده بنیاد.

۱. استاد دانشگاه تهران

۲. استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی

۳. دانشیار دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)

۴. دانش‌آموخته دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی

۵. دانشجوی دکتری رشته مدیریت راهبردی دانش دانشگاه عالی دفاع ملی و نویسنده مسئول (رایانامه):

مقدمه

امروزه تحریم‌های اقتصادی، ابزارهای مهم سیاست خارجی فشار آوردن کشورهای متخاصم علیه سایر کشورها محسوب می‌شوند که در صورت برنتابیدن سیاست‌های آن‌ها، با اعمال و وضع تحریم‌هایی چه به صورت یک‌جانبه، چندجانبه و یا بین‌المللی در صدد نیل به اهداف موردنظر خود بر می‌آیند. جمهوری اسلامی ایران نیز با پدیده تحریم بیگانه نیست و از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی تا به امروز با تحریم‌های اقتصادی و غیراقتصادی متفاوتی در برهه‌های زمانی مختلف، مواجه بوده و این فشارها و محدودیت‌های خارجی هزینه‌هایی را بر اقتصاد کشور و روند توسعه آن تحمیل نموده است (دره‌شیری و همکاران، ۱۳۹۱: ۳). به عبارتی تحریم‌ها به‌عنوان بخشی از فرایندهای تهدیدزا علیه زیرساخت‌های قدرت راهبردی ایران با هدف اجرای راهبرد تغییر رژیم محسوب می‌شوند که ضرورت‌های امنیتی و ژئوپلیتیک کشورمان ایجاب می‌کند، سازوکارهای لازم برای مقابله با چنین اقدام‌هایی را شناسایی نماید. تحریم‌هایی که در پی آن است تا زیرساخت‌های اقتصادی و راهبردی کشورمان را مورد هدف قرار داده و نظام را نزد افکار عمومی داخل و سایر ملل کشورهای منطقه و بین‌الملل ناکارآمد جلوه دهد و بدین ترتیب زمینه‌های کاهش ضریب نفوذ و قابلیت‌های راهبردی‌مان را به وجود آورد.

تحریم‌ها با هر هدفی که اعمال شده باشند، یک‌سری هزینه‌ها و پیامدهای پیدا و پنهان قابل توجه بر پیکر کشور تحریم‌شونده وارد خواهند کرد که در این راستا کشور ما هم از این پیامدها مصون نبوده است و این موضوع به‌نوبه خود می‌تواند موجب بروز مشکلاتی برای کشور از جمله دولتی‌تر شدن اقتصاد، افزایش کسری بودجه دولت، افزایش انتظارات و رفتار خشونت‌آمیز، خرابکاری‌های عمومی، نارضایتی در میان قومیت‌ها، ایجاد محدودیت در مقابل برنامه‌ها و سیاست‌های دولت، محدودیت یا ممنوعیت در دستیابی به فناوری پیشرفته و پیچیده (ارجمند، ۱۳۸۹: ۹۱-۸۶)، کاهش حجم سرمایه‌گذاری خارجی، جایگزین شدن تولیدات انبوه و کم‌کیفیت کشورهای شرق آسیا با تولیدات کشورهای پیشرفته‌تر، کاهش اعتبار اقتصادی در عرصه خارجی، کُندی و ایجاد مانع در مسیر تحقق اهداف چشم‌انداز توسعه اقتصادی، کاهش زمینه‌های استفاده از موقعیت ترانزیتی و به دنبال آن کاهش درآمد ملی، تأخیر در اجرای طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی، پیشرفت کشورهای همسایه در استفاده از منابع زیرزمینی نسبت به ایران و کمبود یا کاهش در تأمین قطعات و تجهیزات اساسی (مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۷: ۲۱-۱۷) و منجر به سایر پیامدهای احتمالی که تاکنون احصاء نشده و یا ممکن است در آینده به وقوع پیوندد، گردد.

حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) با اشاره به آرمان‌های والای نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و ضرورت توجه به موقعیت راهبردی کشورمان در عرصه بین‌المللی و رسیدن به نقطه‌ی آرمانی ترسیم شده مطلوب که همانا فراهم نمودن بستر برپایی حکومت اسلامی در عرصه جهانی و ارائه الگویی جهان‌شمول در نزد ملت‌های آزاده جهان است، در فرازی از فرمایشات خود اشاره می‌نمایند که این نهضت مقدس برای انقلاب بزرگ مهدی موعود (عج) است. ایشان با تکیه بر آموزه‌های قرآنی نه تنها تحریم‌ها را به عنوان محرومیت و محدودیت تلقی نمی‌نمایند (تهدید) بلکه بر لزوم استفاده و بهره‌برداری از فرصت‌های ناشی از آن‌ها با اتکا به نقاط قوت داخلی در حوزه‌های مختلف، اشاره دارند. در همین راستا نیز، حضرت امام‌خامنه‌ای (مدظله العالی) در بیاناتی میان جمع نیروهای شرکت‌کننده رزمایش بزرگ ولایت مورخ ۱۳۷۵/۰۳/۰۳ چنین می‌فرمایند: «تحریم و محاصره اقتصادی از سوی رژیم ایالات متحده امریکا و هر رژیم دیگری، ملت ایران را متزلزل نمی‌کند؛ نظام جمهوری اسلامی را متوحش نمی‌سازد و بر زندگی مردم ما هیچ اثری نمی‌گذارد. ملت ما، ملتی بیدار، زنده، مستقل و متکی به نفس است... ملت ایران، ملتی شجاع، کارآمد و قدرتمند است. می‌ایستد، می‌سازد، روزبه‌روز تلاش می‌کند و خود را بیش از پیش مستغنی از دیگران می‌سازد». ایشان نیز بر ضرورت شناسایی نقاط قوت و ضعف داخلی با آگاهی به ظرفیت‌ها و توانمندی‌های نهفته درونی کشور و بهره‌گیری از فرصت‌های ناشی از تحریم و دوری جستن از حالت انفعال در برابر آن‌ها و ایفای نقش یک بازیگر تأثیرگذار در عرصه بین‌الملل به‌عنوان الگویی برای کشورهای آزاده جهان، تأکید دارند».

در جمهوری اسلامی ایران، فرامین، تدابیر، اندیشه‌ها و رهنمودهای امام و رهبری برای هدایت مسئولین در امر تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری و اجرای امور کشور جلوه و نمود پیدا می‌کنند. گرچه مسئولین تلاش می‌کنند تا از این تدابیر و اندیشه‌ها برای انجام امور بهره‌گیرند ولی متأسفانه این گفتمان، در بخش‌های مختلف دانشگاهی، اجرایی و سیاسی کشورمان به‌طور شایسته‌ای مورد توجه قرار نگرفته و در شرایط کنونی و با گذشت بیش از سه دهه از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و نیز اعمال تحریم‌های متفاوت و متعددی که به‌منظور ضربه زدن بر پیکره‌ی نظام مقدس جمهوری اسلامی توسط دشمنان برقرار گردیده، عدم تبیین و استخراج اجزا و مفاهیم این گفتمان در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان نقاط مطلوبیتی که می‌تواند مسئولین را در سطح راهبردی برای مقابله با چنین عوامل تهدیدزایی رهنمون باشد، مسأله اصلی این پژوهش و مطالعه است.

انجام این پژوهش از جنبه ایجابی مبنی بر اهمیت آن، در برگیرنده موضوعاتی چون؛ امکان ایجاد اجماع و وفاق نظری و عملی در مدیران راهبردی کشور، ارائه ابزارهای مناسب برای پیاده‌سازی اهداف نظام، پُر کردن خلاء ناشی از انجام پژوهش و امکان حل نظام‌مند مسائل مربوط به موضوع پدیده تهدیدزای تحریم‌های اقتصادی علیه کشور بر اساس گفتمان حاکم بر نظام می‌باشد و از حیث سلبی ناظر بر ضرورت انجام این مطالعه که در صورت عدم توجه به چنین مقوله‌ای می‌تواند موجب بروز مشکلات و مسائلی گردد، شامل مواردی از جمله؛ امکان عدم بهره‌گیری مناسب از نقاط آرمانی ترسیم شده در گفتمان ولایت فقیه در حوزه مربوط به تحریم‌ها، تأخیر در تصمیم‌گیری‌های به موقع و درست در رویدادها و موارد مشابه در حوزه تحریم‌ها با توجه به سرعت و شتاب تحولات جهان امروز و نیز تکرار خطاها و اشتباهات به عنوان عاملی بازدارنده در حوزه‌های تصمیم‌گیری مرتبط با حوزه تحریم‌ها می‌شود. در مجموع با توجه به بدیع بودن موضوع و اینکه برای نخستین بار اقدام به تبیین گفتمان امام و رهبری برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی می‌شود انجام این پژوهش دارای اهمیت به‌سزایی است.

با توجه به اهمیت و ضرورت تبیین چنین گفتمانی در سطح کلان برای مقابله با تکانه‌های اقتصادی تأثیرگذاری چون تحریم‌های اقتصادی، هدف این پژوهش، «ارائه الگوی پارادایمی مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران براساس گفتمان امام و رهبری» می‌باشد و با در نظر داشتن هدف پژوهش، پژوهشگران در صدد پاسخگویی به این پرسش اصلی هستند که «الگوی پارادایمی مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران براساس گفتمان امام و رهبری چگونه است و اجزای آن کدامند؟».

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

واژه‌شناسی تحریم

در این بخش، پیش از تبیین و تعریف واژه «تحریم اقتصادی»، ابتدا به ریشه لغوی و خاستگاه آن از لحاظ واژگانی که در ادبیات حقوق بین‌الملل به‌طور ویژه‌ای نیز جای خود را یافته، پرداخته می‌شود. یکی از واژه‌هایی که برای «تحریم»^۱ به کار رفته اما مفهوم آن دارای گستره کمتری در عمل بوده، به معنای ممنوعیتی رسمی در تجارت یا دیگر فعالیت کسب و کار با یک کشور خاص است (فرهنگ آکسفورد) و در واقع منظور از آن، تحریم صادرات و فروش و گاه ممنوعیت در تمام حوزه‌های بازرگانی است (انصاریان، ۱۳۹۳: ۹؛ اکبری فرد و همکاران، ۲۰۱۴). در ادبیات بین‌الملل

گاهی واژه «تحریم (بایکوت)»^۱ به معنای ممنوعیتی تنبیهی است که روابط با برخی از گروه‌های معین، همکاری سیاسی و یا مبادله کالاها و محصولات را منع می‌کند (فرهنگ آکسفورد) و گاهی هم، تنها معنای امتناع از خرید مستفاد می‌گردد. به عبارتی دیگر این واژه به معنای امتناعی نظام یافته است از برقراری روابط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی یا نظامی یک دولت یا گروهی خاص از دولت‌ها برای تنبیه یا ایجاد رفتار مورد قبول. با وجود این، کاربرد آن بیشتر در روابط اقتصاد بین‌الملل رایج است و اعمال محدودیت بر واردات کالاها و خدمات تولیدی یک دولت خاص را شامل می‌شود (اکبری‌فرد و همکاران، ۲۰۱۴) و می‌تواند به صورت عام یعنی شامل همه کالاها و خدمات و یا خاص و محدود به یک نوع یا دسته خاصی از کالاها باشد. همچنین واژه «محاصره اقتصادی»^۲ به معنای یک عمل یا وسیله‌ای برای ممنوع الورد (محاصره) کردن یک مکان برای جلوگیری از ورود و یا خروج کالاها و محصولات و یا افراد به آن محل است (فرهنگ آکسفورد) و در ادبیات و حقوق بین‌الملل به عنوان نتیجه اعمال تحریم‌های اقتصادی به کار می‌رود. در حقیقت، تحریم فراتر از واژه‌های یاد شده است و تمام ممنوعیت‌ها شامل اقتصادی، نظامی، فرهنگی، آموزشی و ورزشی را دربرمی‌گیرد. واژه دیگری که در ادبیات حقوقی و سیاسی روابط بین‌الملل به طور روزافزونی مورد استفاده قرار گرفته و معنای آن نیز، مورد نظر این پژوهش می‌باشد «تحریم (مجازات)»^۳ بوده که به عنوان مجموعه اقدامات انجام شده یک کشور برای وادار کردن کشور دیگر به منظور پیروی کردن از هنجارهای رفتاری یا معاهدات بین‌المللی تلقی می‌گردد و به طور نمونه در قالب محدودیت‌هایی در تجارت و یا مشارکت رسمی ورزشی است.

«مارگارت دوکسی» در خصوص واژه «تحریم» و معنای اخیر آن چنین استدلال می‌کند که عنصر اشتباه کاری لازمه درک ما از تحریم‌ها می‌باشد و استفاده از اصطلاح مزبور به خوبی با اصالت لاتینی کلمه که مشخصاً رابطه‌ای بین اشتباه کاری و صدماتی که بر اشتباه‌کاران تحمیل می‌شود، تطبیق دارد. منظور از واژه «سانکسیون»^۴، مجازاتی است که برای شکستن قانونی یا فرمانی و مخصوصاً به خاطر تجاوز به امر مقدسی، تعیین می‌شود. بنابراین اصل لاتینی واژه بیانگر این است که تحریم صرفاً کیفری نیست که به علت تجاوز از مقررات تحمیل می‌شود بلکه مجازاتی است برای عملی «اشتباه» که برخلاف اخلاق تلقی می‌شود و یا تهاجمی علیه وجدان اخلاقی می‌باشد و یا منافع و

1. Boycott
2. Blockade
3. Sanction
4. Sanctio

مصالح جامعه را به‌طور کلی ضایع می‌کند. لذا مجازات نه‌تنها در بردارنده هزینه ملموسی (محرومیت از چیزی با ارزش) می‌باشد بلکه نمادی عمومی از عدم‌قبول اخلاقی عمل انجام شده از سوی جامعه است. زمانی که این مطلب درباره سیاست بین‌الملل در نظر گرفته شود، می‌توان استدلال کرد که آنچه موجب می‌شود تا کشوری خواهان «تحریم‌ها» شود نه تنها ابزارهای اجبار اقتصادی بلکه توجه به این امر است که کشور مورد هدف، هنجارهای رفتار اخلاقی را که مورد احترام کشور هست نادیده گرفته و لذا نه تنها مستوجب کیفرهای ملموس می‌باشد بلکه همچنین مستوجب اعلام عمومی درباره عدم صلاحیت اخلاقی کشور مزبور نیز است (زهرانی، ۱۳۷۶: ۷۰-۶۹). در این معنا از مفهوم واژه «تحریم»، تدابیر قهرآمیز علیه یک یا چند دولت به منظور ایجاد تغییر در سیاست‌های کشور هدف یا حداقل بازگوکننده نظر یک دولت درباره این قبیل سیاست‌ها، استنباط می‌شود و لذا از همین رو است که تحریم‌ها را به عنوان جریمه و مجازات‌های عواقب رفتار غیرقانونی تلقی می‌کنند و در روابط بین‌الملل نیز آن را شامل مجموعه اقدام‌ها و تلاش‌های انجام گرفته دسته‌جمعی توسط جامعه بین‌الملل برای اجبار دولت خاطی، زمانی که راهکارهای سیاسی و حقوقی حل اختلافات با شکست مواجه شده باشند، به‌منظور انطباق با هنجارهای حقوق بین‌الملل می‌دانند. البته باید توجه داشت که تحریم‌ها می‌تواند بخش‌ها و حوزه‌های مختلفی از روابط بین دولت‌ها را در برگیرد که از جمله این موارد می‌توان به تحریم در حوزه اقتصادی (روابط مالی، پولی، ارتباطات بانکی و خرید و فروش کالاها و خدمات)، تحریم در حوزه‌هایی مانند سرمایه‌گذاری، انتقال دانش و فناوری، ورزشی (برگزاری مسابقات ورزشی، شرکت ورزشکاران در مسابقات بین‌المللی، جهانی و المپیک) سیاسی و حاکمیتی (ورود و فعالیت در سازمان‌ها و کنفرانس‌های بین‌المللی و روابط با اشخاص حقوق بین‌الملل) و آموزشی (ثبت نام و پذیرش دانشجویان، برگزاری دوره‌های خاص در حوزه‌های مختلف) که دولت هدف را مورد ممنوعیت و محدودیت قرار می‌دهد، اشاره کرد (انصاریان، ۱۳۹۳: ۱۲).

در مقابل این دیدگاه، رهیافت دیگری نیز وجود دارد که معتقد است در جایی که هیچ دولت مرکزی وجود ندارد که بتواند کنترل اجباری بر گروه‌های فرعی که جامعه را می‌سازند اعمال کند، منطقی نیست که صحبت از تخلف از قانون یا مجازات شود، بنابراین می‌توان به‌طور منطقی بیان داشت صدماتی که توسط کشورهای دارای حاکمیت که به هر دلیلی بر یکدیگر اعمال می‌شوند اصولاً نبایستی «مجازات» تلقی شوند بلکه به جای آن بهتر است که این گونه اعمال بر اساس نظر «توماس هابز» در چارچوب «اعمال خصمانه‌ای» قرار گیرند که در شرایط جنگ وضع می‌شوند. از

آنجا که تحریم‌های بین‌المللی وضع شده معمولاً بازتابی از عصاره رابطه هابزی بین قدرت مشروع و مجازات می‌باشد و از سویی دیگر، هیچ «قدرت مشروع» و هیچ «قانونی» در سیاست بین‌الملل وجود ندارد لذا هیچ مجازاتی نمی‌تواند وجود داشته باشد و صرفاً این تحریم‌ها می‌توانند به عنوان اعمال خصمانه‌ای تلقی شوند که توسط کشورهای تحریم‌کننده علیه سایر کشور یا کشورهای هدف اعمال می‌گردند (زهرانی، ۱۳۷۶: ۷۳-۷۲).

در بیانی کلی، صرف‌نظر از دیدگاه‌های مطرح شده نسبت به واژه «تحریم»، نظر به اینکه در حال حاضر گفتمان غالب در ادبیات موجود بین‌الملل استفاده از این واژه به معنای اعمال مجازات علیه کشور تحریم‌شونده است، می‌توان تعریف مورد نظر این پژوهش از واژه «تحریم» را این‌گونه ارائه کرد: «مجموعه تدابیر و اقدام‌های قهرآمیز یک‌جانبه یا دسته‌جمعی کشور یا گروهی از کشورها به هنگامی که تلاش‌ها و راهکارهای سیاسی و حقوقی حل اختلافات با شکست مواجه شده باشد و به‌منظور ایجاد تغییر رفتار کشور هدف در راستای انطباق با هنجارهای موردنظرشان اعمال می‌گردد».

تعریف تحریم اقتصادی

از منظر اقتصاد سیاسی، تحریم اقتصادی یکی از ابزارهای کنترل کشورهایی است که در راستای منافع اقتصادی و سیاسی کشورهای مسلط رفتار نمی‌کنند. در واقع، تجارت خارجی به عنوان اهرم تنبیه یک کشور بدون استفاده از نیروی نظامی است. پیش فرض کشورهای تحریم‌کننده این است که هزینه تمکین در برابر خواست آن‌ها، از هزینه ناشی از اعمال تحریم اقتصادی بر کشور تحریم‌شده کمتر است. چنین استدلال می‌شود که وابستگی اقتصادی کشور تحریم‌شده به تجارت خارجی موجب می‌شود تولید کشور هدف به شدت آسیب ببیند و رفاه اقتصادی جامعه کاهش یابد. تحریم اقتصادی، نوعی فشار و اجبار است که با کارشکنی در روابط اقتصادی و اساساً به منظور تأمین اهداف سیاسی شکل می‌گیرد. تحریم‌های اقتصادی انگیزه و دلایل گوناگونی دارند اما وجه مشترک آن‌ها تنبیه و همسوسازی است. اغلب نظریه‌پردازان معتقدند با وجودی که تحریم جایگزین جنگ محسوب می‌شود، در مواردی خود منجر به جنگ می‌شود (فرازمند و کیان‌پور، ۱۳۹۱). فارغ از نحوه و چگونگی اجرای تحریم‌های اقتصادی توسط کشورهای تحریم‌کننده، پژوهشگران و متخصصین حوزه تحریم‌ها در مطالعات و پژوهش‌های خود با توجه به رویکرد و نگرشی که نسبت به مقوله تحریم و این واژه داشته‌اند و همچنین توجه به اهداف و انگیزه‌های احتمالی اعلامی یا اعمالی کشور یا نهادهای وضع‌کننده تحریم، تعاریفی متنوع و مختلفی را برای عبارت «تحریم اقتصادی» ارائه داده‌اند که این تعاریف با سمت‌وسویی غیرمتعارف، اغلب نامنظم و

کراراً فاقد حداقل ملزومات تعریف به گونه‌ای که کاربرد عمومی داشته باشد، می‌باشند. برای برخی، تحریم ابزار سیاست قانونی بوده که برای اجرای حقوق بین‌الملل اعمال می‌شود و برای دیگران، ابزار اجبار اقتصادی است و افرادی چون «کلاوس نور» از این اصطلاح تنها به مفهوم جامعه‌شناسی آن استفاده می‌کنند: تحریم‌ها، چه مثبت و چه منفی، صرفاً وسایل اعمال قدرت هستند. برای دیگران، تحریم‌ها ابزارهای اقتصادی هستند که برای دستیابی به «اهداف سیاست خارجی» از آن‌ها استفاده می‌شود (زهرانی، ۱۳۷۶: ۶۸). با توجه به تعریف ارائه شده در این پژوهش برای واژه «تحریم»، تعریفی که در اینجا برای عبارت «تحریم اقتصادی» مورد استفاده قرار می‌گیرد عبارت است از: «مجموعه تدابیر و اقدام‌های قهرآمیز اقتصادی یک‌جانبه یا دسته جمعی کشور یا گروهی از کشورها به هنگامی که تلاش‌ها و راهکارهای سیاسی و حقوقی حل اختلافات با شکست مواجه شده باشد و به منظور ایجاد تغییر رفتار کشور هدف در راستای انطباق با هنجارهای موردنظرشان (که عموماً سیاسی، عدم اشاعه‌ای، حقوق‌بشری و یا حمایت از تروریسم هستند) اعمال می‌گردد».

دلایل تحریم‌ها

تحریم‌کننده و یا تحریم‌کنندگان برای اعمال تحریم‌ها اهدافی را در نظر می‌گیرند و اقدامات خود را بر اساس آن‌ها پیش‌بینی و تنظیم می‌کنند اما نباید و نمی‌توان؛ همه‌گنش‌ها و واکنش‌ها را مبتنی بر اهداف از پیش تعیین‌شده و عقلانی فرض کرد چرا که در عالم واقع، دو سوی تحریم (یعنی تحریم‌کننده و تحریم‌شونده) در محیطی خصومت‌آمیز قرار می‌گیرند که می‌تواند بر تحلیل‌هایشان از رفتار یکدیگر تأثیرگذار باشد و این امر به نوبه خود ممکن است منجر به تغییر اهداف هر یک از طرفین از طریق احتمال خشن شدن اهداف یا اقدام‌های کاملاً مغایر با اهداف از پیش تعیین شده اولیه‌شان گردد. بر اساس قاعده، رفتار و موضع‌گیری سیاسی دولت‌ها مبتنی بر اهداف از پیش تعیین شده و در راستای تأمین منافع ملی‌شان صورت می‌گیرد. به همین جهت شاید بتوان گفت که مهمترین و یا تنهاترین هدف تحریم برای تحریم‌کنندگان، می‌تواند تأمین منافع ملی آن‌ها باشد و لذا از همین‌رو است، هر زمان که منافع ملی‌شان اقتضا کند، تحریم‌ها را حذف می‌کنند یا کاهش می‌دهند یا افراد و شرکت‌هایی را از این امر مستثنی می‌کنند. با این حال تحریم‌کنندگان گاهی اوقات دلایل دیگری را برای اعمال تحریم‌ها برمی‌شمارند که به ظاهر در راستای تحقق منافع ملی‌شان نمی‌گنجد از جمله عدم رعایت یا نقض حقوق بشر توسط کشور هدف. در واقع، منظور از «تحریم حقوق بشری»، منع و تحریم افراد، گروه‌ها و یا دولت‌هایی است که مرتکب

تجاوز به حقوق مصرّح شناخته شده سایر افراد و گروه‌های کشور هدف در اسناد یا عرف بین‌المللی شده‌اند. در هر حال، تحریم‌ها با هر دلیل و منطقی که وضع و به مرحله اجرا در آمده باشند، اقدام‌هایی غیردوستانه و شبه‌جنگی تلقی می‌شوند که با توجه به تغییر شرایط، احتمال تغییر اهداف یا رفتار تحریم‌کنندگان نیز برای آن‌ها وجود دارد. این تغییرات می‌تواند متأثر از عوامل زیر صورت پذیرفته باشد:

۱. واکنش و رفتار تحریم‌شونده؛
۲. موقعیت‌های به وجود آمده در فضای نظام بین‌الملل و
۳. افکار عمومی و نخبگان دولت تحریم‌کننده.

واکنش دولت تحریم‌شده در برابر تحریم‌کنندگان می‌تواند پذیرش شرایط تحریم‌کنندگان و در نتیجه، پایان تحریم‌ها، مذاکره و چانه‌زنی سیاسی باشد و این امر ممکن است منجر به ختم، تعدیل یا استمرار تحریم‌ها شود و یا اینکه سرسختی و عدم انعطاف کشور هدف را به همراه داشته باشد که علاوه بر ادامه تحریم‌ها، به گسترش و دشوارتر شدن آن منجر می‌شود. هر یک از موارد یاد شده می‌تواند در تغییر هدف یا حداقل رفتار تحریم‌کنندگان مؤثر باشد. با توجه به ساختار نظام‌های سیاسی تحریم‌کننده غربی؛ افکار عمومی، نخبگان دانشگاهی و پژوهشی، ثروتمندان، تولیدکنندگان، بازرگانان و بانکداران نقش و تأثیر مهمی در اتخاذ سیاست‌ها، استمرار یا تغییر اهداف تحریم دارند (انصاریان، ۱۳۹۳: ۶۰-۵۸).

اهداف تحریم‌های اقتصادی

در عرصه روابط بین‌الملل، دولت‌ها به عنوان بازیگران اصلی این عرصه، از ابزارهای متنوع متفاوتی جهت نیل به اهداف‌شان استفاده می‌نمایند. آن‌ها همیشه اهداف خود را به روشنی و صراحت اعلام نمی‌کنند و پس از شکست در دیپلماسی به سمت تحریم علیه کشور هدف روی می‌آورند تا به اهداف سیاست خارجی خود دست یابند. در این میان، در مواردی که کشورها پس از استفاده از ابزار دیپلماسی با شکست مواجه می‌گردند به سوی ابزار دیگری به نام تحریم گام بر می‌دارند که یکی از انواع تحریم‌ها، تحریم اقتصادی بوده و برخی صاحب‌نظران از آن به عنوان «سلاح اقتصادی» نیز تعبیر می‌کنند؛ البته تحریم‌ها همیشه فقط به ضرر کشور تحریم‌شونده ختم نمی‌شود بلکه در بسیاری از موارد، کشور یا کشورهای تحریم‌کننده هم از متضررین اصلی این نوع تحریم‌ها خواهند بود (ایزدی، ۱۳۹۱). با این حال، عموماً استدلال می‌شود که هدف تحریم‌ها صدمه به کشور مورد هدف به‌منظور رسیدن به برخی از اهداف سیاست خارجی می‌باشد. بررسی

«جیمز لیندزی» از این اهداف، نمونه سودمندی از این نوع تجزیه و تحلیل می‌باشد. وی عنوان می‌کند که وقتی کشورها از تحریم استفاده می‌کنند به دنبال به دست آوردن یکی یا بیشتر از پنج هدف کلی؛ «اطاعت»، «براندازی»، «بازدارندگی»، «نمادگرایی بین‌المللی» یا «نمادگرایی داخلی» هستند (زهرانی، ۱۳۷۶: ۷۱؛ رایلی و تراویس، ۲۰۱۱). همچنین در مطالعه‌ای که توسط «نوسال» (۱۹۸۹) انجام شده، اهداف عمده مورد نظر مجازات‌ها علیه کشور تحریم‌شونده، مجازات برای «مجبور کردن»، «بازدارندگی» و «تلافی» عنوان می‌شود.

عنصر تنبیه به‌عنوان هدف در همه تحریم‌ها وجود دارد اما سؤال این است که خود «تنبیه» به چه منظوری اعمال می‌شود؟ در مواردی بی‌هدفی تنبیه به حدی است که انگیزه اصلی تحریم‌کننده را سادیسیم می‌دانند! اما برخی از تنبیه‌ها به منظور تحقق هدفی خاص اعمال می‌شود که مبتنی بر نوعی عقلانیت است و می‌توان اهدافی را شامل: «اطاعت»، «بازدارندگی»، «براندازی»، «مانور داخلی» و «نمایش بین‌المللی» برای آن تنبیه متصور بود. باید توجه داشت که تحریم‌ها را نمی‌توان تک هدفی تصور نمود و یک هدف می‌تواند هم هدف بازدارندگی داشته باشد و هم هدف نمایش بین‌المللی را در پیش گیرد و از این بابت بین اهداف «اعلامی» و «اعمالی» ممکن است هم‌پوشانی یا تفاوت وجود داشته باشد. آنچه که مسلم است تحریم‌هایی با هدف «اطاعت» به دنبال تغییر رفتار کشورها هستند و شاید بتوان تحریم‌های آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران را در مقطع تسخیر لانه جاسوسی و ماجرای گروگان‌گیری با چنین هدفی دانست. تحریم‌هایی که با هدف «بازدارندگی» یا «مهار رژیم» تحریم‌شده اعمال می‌شود، جلوگیری و ممانعت از کشور تحریم‌شده از دستیابی به اهداف مورد نظرش است. تحریم‌های ایالات متحده آمریکا در قبال ایران با ادعای جلوگیری از دستیابی به تسلیحات اتمی می‌تواند نمونه‌ای از تحریم با هدف مهار راهبردی ایران باشد. تحریم‌ها با هدف «براندازی» را شاید بتوان توسعه‌یافته تحریم‌های با هدف «تغییر رفتار» یا «مهار رژیم» دانست که یا جایگزین جنگ است یا پیش‌درآمدی برای جنگ لذا تحریم‌ها علیه کوبا را می‌توان از این دست به حساب آورد. اهداف «مانور داخلی» نیز برآمده از این فرایند است که دولت‌ها برای جلب نظر یا تحت فشار گروه‌های داخلی اقدام به تحریم علیه کشورها می‌کنند یعنی گروه‌های فشار در داخل کشور تحریم‌کننده، شکل‌دهنده و تحریک‌کننده برای اعمال تحریم می‌باشند. «آپیک» یا گروه‌های کوبایی‌های در تبعید را می‌توان به عنوان مثالی از این گروه‌های فشار داخلی در آمریکا برای اعمال تحریم علیه کوبا ذکر کرد. هدف «نمایش بین‌المللی» تحریم معمولاً در اهداف اعلامی تحریم‌کننده‌ها بیان نمی‌شود اما عامل مهمی در اعمال تحریم می‌باشد. یک کشور برای آنکه

پیامی را به جهان مخابره نماید و قدرت خود را به نمایش گذارد، اقدام به تحریم علیه کشوری می‌نماید که قدرت یا وجهه کشور دیگری (معمولاً قدرت‌های بزرگ) را به چالش کشیده است و امکان جنگ و درگیری نظامی نیز وجود ندارد. البته گاه دولتی نمی‌تواند پیام خود را به دولتی برساند نه از طریق مذاکره پنهانی و نه رابطه مستقیم و لذا در این موقع نیز از تحریم برای ارسال پیام عدم رضایت استفاده می‌کند که این منظور تا حدودی در دیگر اهداف مستتر است (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۲: ۹-۶).

بنابراین اهداف تحریم می‌تواند به صورت «ابزاری» و یا «نمادین» باشد. در مورد اهداف ابزاری، کانون تمرکز معمولاً بر تغییر دادن رفتار دولت مورد نظر انجام می‌شود مانند مجبور کردن عراق به عقب‌نشینی از کویت یا مجبور کردن صربستان به متوقف ساختن حکومت‌های نظامی در بوسنی و هرزگوین. تحریم‌ها اهداف دیگری را نیز دنبال می‌کنند که کمتر آشکار می‌باشند و ممکن است که با اهداف بیان شده تفاوت داشته باشند. منظور از تحریم‌ها ممکن است جلوگیری از تجاوز آتی توسط کشور موردنظر یا دیگران باشد یا کسب اعتبار بیشتر نزد متحدان و یا پاسخگویی به مشکلات حوزه‌های انتخاباتی مهم داخلی برای کشور تحریم‌کننده باشد. همچنین امکان دارد که تحریم‌ها به منظور ارسال پیام نارضایتی بین‌المللی به رژیم موردنظر و یا ارسال علائمی از حمایت و همبستگی برای گروه‌های مخالف در داخل کشور هدف تحریم باشد. طبق نظر «الیوت»، این اهداف نمادین نیز ممکن است که به اندازه‌ی اهداف ابزاری مهم باشند (زهرانی، ۱۳۷۶: ۱۵۷-۱۵۶). بر همین اساس می‌توان طبقه‌بندی‌های متفاوتی را منطبق با اهداف ابزاری و نمادین ارائه داد که در ادامه به چند نمونه از این دسته‌بندی اهداف اشاره می‌شود. ولیزاده (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای، هدف از اعمال تحریم‌ها را در چارچوبی کلی شامل موارد «تهاجمی»، «دفاعی» و «ارتباطی» عنوان کرده است و از سویی دیگر، «مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد» (۱۳۸۷) در پژوهشی که در این زمینه انجام داده است، تحریم‌های اقتصادی را ابزاری برای مجازات، تنبیه و ترغیب کشورها و افراد به تمکین در انجام رفتاری خاص عنوان می‌نماید (اهداف ابزاری) و در ادامه به‌طور کلی اهداف (ابزاری و نمادین) مختلفی را شامل: «بازدارندگی»، «پیروی»، «تنبیه»، «بی‌ثباتی»، «محدود کردن اختلاف»، «یکپارچگی»، «نمادگری»، «سیگنال دادن»، «تحمیل»، «ممانعت» و «پاسخ به واکنش‌های داخلی و بین‌المللی» برای تحریم‌های اقتصادی برمی‌شمارد.

در مجموع می‌توان «اهداف ابزاری» کشور یا کشورهای تحریم‌کننده از وضع و اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه کشور تحت تحریم را به سه دسته شامل: «مهار رژیم»، «تغییر رفتار رژیم» و «تغییر رژیم»

تقسیم و طبقه‌بندی نمود. تحریم‌هایی که به‌منظور «تغییر رژیم» کشور تحریم‌شونده وضع می‌شوند، عموماً با هدف از پا درآوردن و براندازی نظام حاکم بر آن و از طریق بیشینه نمودن هزینه‌های کشور تحت تحریم در کوتاه‌ترین زمان انجام می‌گیرد و در مواردی دیگر، هدف می‌تواند مهیا و آماده کردن شرایط برای حمله نظامی به آن کشور باشد. اما در تحریم‌هایی که هدف «تغییر رفتار رژیم» را دنبال می‌کنند؛ علاوه بر اقدامات تنبیهی، باید امتیازهای اقتصادی و سیاسی نیز با آن‌ها همراه باشد تا انگیزه لازم را برای ایجاد تغییر رفتار کشور تحریم‌شونده به وجود آورند (جلالی‌وهمکاران، ۱۳۹۱). به‌عبارتی با توجه به هدف مدنظر کشور یا کشورهای تحریم‌کننده، می‌توان اهداف تحریم را در طیفی از مهار تا تغییر و براندازی نظام حاکم بر کشور تحریم‌شونده در نظر گرفت که با لحاظ نمودن شرایط امکان اعمال هر یک از آن‌ها، یکی به‌عنوان گزینه اصلی موردنظر، انتخاب و در راستای آن تدابیر و فعالیت‌های تحریمی اعمال می‌شود. همچنان که این اهداف توسط دشمنان جمهوری اسلامی ایران در برهه‌های زمانی مختلف از طریق وضع و اعمال تحریم‌های متفاوتی، دنبال شده‌اند و در فرمایشات و نظرات امام و رهبری هم، این موضوع (براندازی نظام، تغییر رفتار نظام و یا مهار نظام توسط دشمنان) به صراحت اشاره و مورد توجه قرار گرفته است. در راستای مقابله با این تحریم‌ها، حضرت امام (ره) با تکیه بر آموزه‌های قرآنی، نه تنها تحریم‌ها را به‌عنوان محرومیت و محدودیت تلقی نمی‌نماید (تهدید) بلکه با رویکردی راهبردی بر لزوم استفاده و بهره‌برداری از فرصت‌های ایجاد شده به واسطه تحریم‌های وضع‌شده توسط کشورهای متخاصم با تکیه بر نقاط قوت داخلی (فرصت)، تأکید دارند و چنین می‌فرمایند: «و این جنگ و تحریم اقتصادی و اخراج کارشناسان خارجی، تحفه‌ای الهی بود که ما از آن غافل بودیم. اکنون اگر دولت و ارتش کالاهای جهان‌خواران را خود تحریم کنند و به کوشش و سعی در راه ابتکار بیفزایند، امید است که کشور خودکفا شود و از در یوزگی از دشمن نجات یابد» (صحیفه امام، ج ۲۱: ۴۳۴-۴۳۳). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز در فرمایشات خود بر لزوم شناسایی نقاط قوت و ضعف داخلی با آگاهی به ظرفیت‌ها و توانمندی‌های نهفته درونی کشور و بهره‌گیری از فرصت‌های ایجاد شده از اعمال تحریم‌های اقتصادی مستمر علیه جمهوری اسلامی ایران و دوری جستن از حالت انفعال در برابر آن‌ها و ایفای نقش یک بازیگر تأثیرگذار در عرصه بین‌الملل به‌عنوان الگویی برای کشورهای آزاده جهان، از طریق اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و ایجاد استحکام ساخت درونی قدرت در کشور تأکید دارند و می‌فرمایند: «درس بزرگی که ما از این فشارهای اقتصادی دریافت کردیم، این است که هرچه می‌توانیم، باید به استحکام ساخت داخلی قدرت پردازیم؛ هرچه می‌توانیم، در درون، خودمان را مقتدر کنیم؛ دل به بیرون نبندیم».

پیشینه‌شناسی

از آنجا که انواع متفاوتی از تحریم‌های اقتصادی به بهانه‌های مختلف و به انحاء گوناگون علیه جمهوری اسلامی ایران از اوایل انقلاب تاکنون وضع و اعمال گردیده؛ در این بخش، به مطالعات و پژوهش‌هایی که در زمینه مقابله با این تحریم‌ها انجام شده و در راستای بی‌اثرسازی و یا حداقل نمودن آثار و پیامدهای منفی ناشی از آن‌ها راهکارهایی را ارائه نموده‌اند، اشاره می‌شود.

در مطالعه‌ای که توسط «سمیعی‌اصفهانی و طهماسبی» (۱۳۹۱) انجام شده، مأموریت انقلاب اسلامی در سه سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی تعریف می‌شود و در شرایطی که کشورمان در شرایط جنگ (تحریم) اقتصادی است برای عبور از این نبرد راهبردهایی را عنوان می‌کنند. یکی از این راهبردها، «جهاد اقتصادی» است که به‌عنوان راهبردی اجرایی می‌تواند انقلاب اسلامی را از این طراحی دشمن عبور دهد. جمهوری اسلامی ایران با استفاده از این راهبرد نه تنها می‌تواند در برابر تحریم‌ها و تهدیدات اقتصادی غرب مقاومت کند بلکه با این کار باعث تقویت جایگاه اقتصادی خود در منطقه خواهد شد و به تبع آن نیز می‌تواند به عنوان یک الگو در سطح جهانی مطرح گردد. این دو پژوهشگر، راهبردهای «کارآفرینی»، «تقویت روحیه ملی»، «تولید»، «صرفه‌جویی»، «خدمت‌رسانی»، «آرامش»، «جهش صادرات» و «برنامه‌ریزی و برنامه‌محوری» را در راستای جهاد اقتصادی و مقابله با تحریم‌های اقتصادی بر می‌شمارند و برای نیل به «راهبرد جهش صادرات»، توصیه‌هایی سیاستی را پیشنهاد می‌دهند.

«اندیشکده راهبردی تبیین» به همت «جمعی از پژوهشگران» ضمن بررسی تحریم‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران اقدام به احصاء تعدادی از عوامل و موانع ناکارآمدی تحریم‌ها علیه کشورمان نمود. این عوامل که در زیر به آن‌ها اشاره می‌شود، می‌توانند به عنوان شاخص‌های ناکارآمد ساختن تحریم‌ها (نقاط قوت) و علت تاب‌آوری ایران در مقابل تحریم‌ها تلقی شوند:

- نظام سیاسی منحصر به فرد مبتنی بر معنویت و فرهنگ که در آن، نظام دارای «رهبری با حمایت مردمی بالا» بوده و از «مشروعیت مردمی بالایی» نیز برخوردار است.
- حمایت طبقات مختلف اجتماعی به خصوص اقشار مستضعف و متوسط کشور؛
- کاهش وابستگی ایران به کشورهای غربی؛
- فرهنگ و ارزش‌های اجتماعی کشور؛
- زیرساخت‌ها و رشد علمی و صنعتی ایران؛
- توان مدیریت بحران (تجربیات ایران در پشت سر گذاشتن بحران‌های داخلی و خارجی)؛

- اهمیت ایران برای اقتصاد جهانی (به دلیل داشتن اقتصاد نسبتاً بزرگ با کسب رتبه ۱۷ اقتصاد جهانی)؛
- موقعیت جغرافیایی؛
- عدم همراهی جامعه بین الملل با تحریم‌ها؛
- دارا بودن عمق راهبردی (به واسطه نظام داخلی، ویژگی‌های ژئوپلتیک و ژئواستراتژیک، مذهب و ارزش‌های اجتماعی و همچنین توانمندی‌های داخلی کشور)؛
- حرکت به سوی اقتصاد بدون نفت؛
- توانایی دور زدن تحریم‌ها؛
- پلکانی بودن و طولانی بودن مدت زمان تحریم‌ها (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۲: ۲۸-۲۴).

«هاشمیان فرد» در کتاب خود تحت عنوان «جنگ نرم از دیدگاه قرآن کریم»، به طور کلی برای پیشگیری و ایجاد مصونیت در برابر جنگ (تحریم) اقتصادی دشمن، برنامه‌های زیر را در دو حوزه معنوی و مادی مردم که از اولویت بیشتری برخوردار می‌باشند را پیشنهاد می‌نماید: الف) حوزه معنوی شامل یاد معاد، ترویج نماز، امیدبخشی، استقامت و ب) حوزه دنیوی شامل تأمین نیازهای مردم، اشتغال‌زایی، خدمتگزاری به مردم، مبارزه با تجمل‌گرایی، اجرای عدالت، سایر عوامل خنثی‌ساز (هاشمیان فرد، ۱۳۹۰: ۱۷۲-۱۵۶). در پژوهشی که توسط «عزتی و سلمانی» (۱۳۹۴) در زمینه برآورد اثر مستقیم تحریم‌های اقتصادی بر رشد اقتصادی ایران از پیروزی انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۹۱ با استفاده از الگوی اقتصادسنجی انجام شد، یافته‌ها حاکی از آن است که تا پیش از تحریم‌های گسترده نفتی و بانکی سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳، تولید ناخالص داخلی سرانه نیروی کار در ایران (بدون نفت)، اثر مستقیم معناداری از تحریم‌های اقتصادی نپذیرفته و ریشه و علت مشکلات فعلی اقتصاد ایران، بیشتر ناشی از مشکلات داخلی و سوءتدبیرهای اقتصادی بوده است و نه تحریم‌های اقتصادی دشمنان! همچنین در مطالعه‌ای که به بررسی هدف‌گذاری تحریم‌های تحمیلی بر لایه‌های نظام حاکمیتی جمهوری اسلامی ایران توسط «نیکوگفتارصفا و ردادی» (۱۳۹۴) پرداخته شده بود، نتایج نشان می‌دهد که حسب تنوع و تعداد، تحریم‌ها، بیش از همه بر مقوله تأمین ملزومات ملی و پس از آن بر زیرساخت‌های کشور اعمال فشار می‌آورد و حلقه رهبری، کمترین سهم را در اسناد تحریمی به خود اختصاص داده است. «بهاروند و همکاران» (۱۳۹۶) نیز در دومین کنفرانس سالانه اقتصاد، مدیریت و حسابداری، به بررسی اثر شوک‌های درآمد نفتی و تحریم‌های اقتصادی بر ادوار تجاری کشور پرداختند. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که اقتصاد ایران طی پنج دوره‌ی تجاری که پشت سر گذاشته است، شوک درآمد نفتی از میان عوامل متعدد

تاثیرگذار در ایجاد رونق و رکود اقتصادی، نقش مؤثرتری ایفا نموده و دوره‌های رونق اقتصاد همواره همزمان با دوره‌هایی بوده است که درآمدهای نفتی ابتدا افزایش و سپس به دلایل مختلف از جمله تحریم‌ها کاهش یافته‌اند.

در گزارش مطالعاتی که توسط «دفتر حسابرسی و نظارت بر دولت آمریکا» (۱۳۹۲) ارائه شد، دولت ایران از طریق برخی روش‌ها، به مقابله با تحریم‌های بین‌المللی و تحریم‌های آمریکا اقدام نموده که از جمله آن‌ها می‌توان به استفاده از سازوکارهای «پرداخت جایگزین» مانند «تهاتر» و «تغییر شرکای تجاری» اشاره کرد. براساس این گزارش، ایران در فروش نفت خود به برخی از مشتریان خود تخفیف می‌دهد و پول رایج سایر کشورها (به جای دلار آمریکا) را در مقابل صادرات نفتی دریافت می‌کند که این امر می‌تواند منجر به کاهش قدرت ایران در معاملات شود و ناگزیر در مقابل صادرات نفت خود، تنها محصولات تولیدی کشور موردنظر را دریافت کند؛ برای نمونه، ایران با کشورهایی مانند هند وارد معاملات تهاتری شده و در مقابل صادرات نفت، به جای استفاده از شیوه‌های پرداخت مرسوم، اقدام به دریافت غذا، دارو و محصولات تجاری کرده است. گزارش این دفتر براساس اطلاعات تجاری به دست آمده از برخی کشورها می‌افزاید که با وجود کاهش صادرات نفت ایران، صادرات آن‌ها به ایران نسبت به قبل از سال ۲۰۱۰ افزایش یافته است. مطابق گزارش مطالعاتی انجام شده توسط «مرکز تحقیقات کنگره آمریکا»؛ در افغانستان، با توجه به بالا بودن حجم کمک‌های مالی بین‌المللی، از «دلار» به عنوان پول ملی دوم استفاده می‌شود و به همین دلیل دلان ارز ایرانی به منظور حفظ ارزش دارایی‌ها، مبادرت به خرید بخشی از دلارهای موجود در افغانستان از طریق مبادله با پول ملی این کشور می‌نمایند و این امر می‌تواند به منزله راهکاری برای تحریم‌شکنی توسط ایران تلقی گردد (کاتزمن، ۱۳۹۲: ۱۱۸).

با بررسی مطالعات و پژوهش‌های انجام گرفته (اعم از داخلی و یا خارجی) در زمینه تحریم‌های اقتصادی مشخص شد که تاکنون طرح و پژوهشی که در برگیرنده تبیین گفتمان ولایت در حوزه مقابله و یا مدیریت تحریم‌های اعمال شده علیه کشور یا کشورهای هدف باشد، صورت نگرفته است. تحقیقاتی که توسط پژوهشگران و محققین در زمینه تحریم‌های اقتصادی انجام شده را می‌توان در دو قلمرو نظری و کاربردی تبیین نمود. دسته اول، پژوهش‌هایی هستند که عمدتاً به موضوع تحریم‌ها به صورت کلی و عام پرداخته‌اند و در این زمینه نیز کشورهای هدفی را به عنوان شاهد آورده و یا به عنوان نمونه پژوهش خود مورد مذاقه و بررسی قرار داده‌اند. از جمله ویژگی‌های این دسته از مطالعات که عمدتاً در خارج از کشور صورت گرفته‌اند جامعیت و قابلیت

تعمیم دادن نتایج آن‌ها برای مطالعات و پژوهش‌های آتی است و در این جهت، پیامدهای ملموس آن‌ها می‌تواند تأکید بیشتر بر جنبه‌های نظری تحریم‌های اعمال شده از سوی کشورها و یا سازمان‌های بین‌المللی تحریم‌کننده بر روی کشورهای هدف باشد و در این راستا می‌توان به مطالعه‌ی تأثیر تحریم‌های اقتصادی بر رژیم‌های سیاسی کاملاً استبدادی، حل اختلافات و تعارضات، مدت زمان مناقشات داخلی کشورهای هدف، سلامت جوامع هدف، رعایت حقوق بشر و نیز هوشمندتر کردن آن‌ها برای موفقیت بیشتر تحریم‌ها اشاره کرد. از دیگر سو، پژوهش‌ها و مطالعات متعدد دیگری در داخل کشور با بهره‌گیری از نمونه‌هایی عینی و در نظر داشتن دیدگاهی کاربردی انجام شده که به طور خاص به تحریم‌های اعمال شده علیه ایران در حوزه‌های مختلف پرداخته‌اند. در دسته‌ای از این تحقیقات، تأثیر تحریم‌های اقتصادی بر امنیت ملی، سودآوری شرکت‌های بازار بورس، کنش متقابل ایران، وضعیت اقتصادی، سیاست داخلی، سیاست خارجی، صنایع کوچک و متوسط، قصد خرید کالاهای داخلی و تقلبی در ایران مورد توجه و بررسی قرار گرفته و در گروهی دیگر از این پژوهش‌ها، به نقش موضوعات مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و منطقه‌ای و پیامدهای ناشی از آن بر تحریم اقتصادی ایران اشاره شده که می‌توان مطالعه و بررسی تأثیر تحولات خاورمیانه در سال ۲۰۱۰ و بحران گروگان‌گیری را از جمله‌ی این پژوهش‌ها دانست. در دسته‌ی سومی از پژوهش‌ها، به ارتباط برخی از موضوعات با تحریم‌ها و لزوم توجه جدی به آن‌ها از منظری دیگر نگریسته شد که از جمله آن‌ها می‌توان به بررسی ارتباط تحریم‌ها با رفاه مدیران و نیز بررسی ارتباط فناوری اطلاعات و کارآفرینی سازمانی به عنوان دیدگاهی فرصت محور اشاره کرد. در گروه چهارمی از پژوهش‌های انجام گرفته با بهره‌گیری از نظریه‌های مختلف به موضوعاتی چون بررسی آثار اعمال راهبرد مهار دوجانبه، سیاست مهار از دیدگاه‌های مختلف، تحریم بخش نفت و گاز از طریق نظریه‌ها بازی‌ها و همچنین ارائه چارچوبی برای ارزیابی راهبردهای مقابله با تحریم از منظر نظام ملی نوآوری به موضوع تحریم اشاره گردیده است. در این چهار گروه از تحقیقات مورد اشاره، بر جنبه‌های کاربردی و عملی آن‌ها تأکید و توجه بیشتری شده است.

گرچه تمامی پژوهش‌های انجام گرفته در کشور هر یک به نوبه خود می‌توانند در جایگاه خود بسیار مفید باشند و به لحاظ مطالعه و بررسی پیرامون موضوعات مختلف تحریم‌های اقتصادی با مطالعه‌ی حاضر تا حدودی شباهت داشته باشند لیکن هر یک از آن‌ها با استفاده از رویکردها و رهیافت‌های متفاوتی و با بهره‌گیری از روش‌شناسی‌های متمایزی از یکدیگر به این مقوله توجه

نموده‌اند. بنابراین با عنایت به نوع رویکرد و رهیافت این پژوهش و روش‌شناسی متفاوت آن به مقوله تحریم‌ها و از این جهت که تاکنون از منظر تبیین گفتمان امام و رهبری برای مقابله با آن‌ها پژوهشی در کشور انجام نشده، این پژوهش از سایر پژوهش‌های انجام گرفته متمایز می‌گردد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از این منظر که با مطالعه و تبیین گفتمان امام و رهبری در حوزه موضوع مورد پژوهش، منتهی به توسعه و بهبود روش‌ها از طریق شناسایی اجزا و مفاهیم مرتبط با گفتمان برای مقابله با تحریم‌ها می‌گردد، از نوع پژوهش توسعه‌ای بوده و به جهت آن که برای رسیدن به هدف عملی مشخصی سوق داده شده و نتایج آن می‌تواند اساساً برای بهبود وضعیت مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران در سطح مدیریت راهبردی مورد استفاده قرار گیرد، از نوع پژوهش کاربردی است و از آنجا که مطالعه‌ی حاضر به لحاظ هدف، به دنبال ارائه الگویی پارادایمی برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران بر اساس گفتمان امام و رهبری می‌باشد، برحسب ضرورت از روش‌های اسنادی، تحلیل محتوای کمی و کیفی و در نهایت روش داده بنیاد به منظور تبیین اندیشه‌ها، تدابیر و فرمایشات ولایت فقیه استفاده شده است.

قلمرو زمانی پژوهش، از زمان تحقق انقلاب شکوهمند اسلامی ایران تا زمان انجام این مطالعه می‌باشد؛ قلمرو مکانی، محدود به کشور جمهوری اسلامی ایران بوده و قلمرو موضوعی نیز، حوزه راهبردی مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران را در برمی‌گیرد. پژوهش دارای دو جامعه آماری اسنادی و خبرگی است. جامعه اسنادی در برگیرنده تمامی اسناد و مدارک منتشر شده و قابل دسترس مربوط به فرمایشات امام و رهبری در ارتباط با حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی تا زمان انجام تحلیل‌های این پژوهش بوده و در بخش شناسایی اجزا و مفاهیم مرتبط با گفتمان؛ جامعه آماری خبرگی شامل خبرگان و افراد متخصص در قالب نمونه‌گیری به روش اشباع هدفمند با تعداد نمونه‌های اشباع کیفی بوده است. برخلاف روش‌های نمونه‌گیری احتمالی که در آن‌ها هدف، تعمیم نتایج از یک نمونه معرفی به کل جامعه مورد پژوهش است در روش‌های کیفی چنین هدفی مدنظر نبوده و معیار، توصیف یا تبیین یک پدیده به مشروح‌ترین شکل ممکن با رسیدن به اشباع نظری است. در این پژوهش، اسناد و مدارک به صورت تمام شمار مورد بررسی قرار گرفت و با توجه به استفاده از روش داده بنیاد، حجم خبرگان منوط به اشباع هدفمند بود (معاونت پژوهش و تولید علم دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۹۰:۱۹۲). حجم نمونه پژوهش حاضر در زمینه گفتمان امام و رهبری، شامل اهم اسناد و مدارک منتشرشده و قابل دسترس در ارتباط با حوزه

تحریم‌های اقتصادی علیه کشورمان و مراجعه به خبرگان تا اشباع نظری می‌باشد. البته تمرکز نمونه‌گیری برحسب نوع گدگذاری که به کار می‌بریم (باز، محوری یا انتخابی) تغییر می‌کند و هرچه پژوهش پیش‌تر می‌رود، نمونه‌گیری ما نیز هدف‌دارتر و متمرکزتر می‌شود و تا زمانی که تمامی مقوله‌ها اشباع شوند، ادامه می‌یابد.

برای گردآوری داده‌ها، دو روش با ابزارهای گوناگون در اختیار پژوهشگر است که باید از هر دو روش بهره‌برداری کند و هیچ پژوهشی نمی‌تواند تنها مبتنی بر یک روش ساماندهی شود (خلیلی‌شورینی، ۱۳۹۱: ۲۰۱-۲۰۰). بنابراین در مطالعه انجام شده حاضر نیز از هر دو روش میدانی و کتابخانه‌ای علمی و تخصصی بهره گرفته می‌شود. در بخش گفتمان امام و رهبری در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی به‌منظور تدوین ادبیات مربوط به پژوهش، از روش کتابخانه‌ای و در قسمت شناسایی اجزا و مفاهیم مرتبط با گفتمان مورد نظر پژوهش از روش میدانی استفاده شده است. پژوهشگر در گردآوری داده‌ها همواره با متغیرهای کمی، کیفی و آمیخته روبرو است و باید براساس متغیرهای مورد نظر، ابزار گردآوری لازم را انتخاب کند (همان: ۲۰۱). لذا در پژوهش کنونی در روش کتابخانه‌ای و مبحث مربوط به تبیین گفتمان امام و رهبری برای مفهوم‌شناسی و تدوین ادبیات پژوهش مبتنی بر متون علمی و دینی و نیز اندیشه‌ها، رهنمودها و تدابیر ولایت فقیه از ابزار فیش‌برداری و در بخش شناسایی اجزا و مفاهیم مرتبط با گفتمان که از طریق روش میدانی انجام می‌شود، از ابزار پرسشنامه نیمه باز استفاده شده است.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

به‌منظور انجام هرچه دقیق‌تر تبیین و استخراج مفاهیم از آثار و بیانات امام و رهبری در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی با بهره‌گیری از نرم‌افزار «مکس کیو دی»^۱ مبادرت به تحلیل محتوای کمی و کیفی این گفتمان گردید.

تحلیل محتوای کمی بیانات، تدابیر و فرامین امام و رهبری در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی

این تحلیل در پی یافتن میزان اشارات و تأکیدات امام و رهبری بر موضوع نحوه مقابله با تحریم‌ها می‌باشد. در تحلیل محتوای کمی، گزاره‌ها، واژگان کلیدی و فراوانی مفاهیم در این گفتمان احصاء گردید (جدول ۱). واژگان و مفاهیم کلیدی مرتبط با هدف مطالعه به‌گونه‌ای انتخاب شدند که کلیه مفاهیم مطرح شده در این گفتمان را پوشش داده و امکان تحلیل را فراهم آورند.

جدول ۱. واژگان کلیدی استخراج شده از بیانات، تدابیر و فرامین ولایت فقیه

واژگان مستخرجه از نرم‌افزارهای «صحیفه امام» و «حدیث ولایت»	
نشار آوردن	۱
نشار بودن	۲
نشار اقتصادی	۳
نشارهای	۱
نشارهای	-
نشارها	-
نشاری	-
نشار	۱
مخاصره کردن	۱
مخاصره‌های اقتصادی	-
مخاصره‌ی اقتصادی	۱
مخاصره اقتصادی	۵۱
مخاصره‌های	-
مخاصره‌ها	۱
مخاصره‌ی	-
مخاصره	۱۰
حصص اقتصادی	۴۰
انحصار اقتصادی	۲
حصار کشیدن	-
حصار اقتصادی	۴
حصار	-
جنگ اقتصادی	-
تخریم کنندگان	-
تخریم‌های اقتصادی کردن	۱
تخریم کردن	۱
تخریم‌های اقتصادی	-
تخریم اقتصادی	۵
تخریم‌های	-
تخریم‌های	-
تخریم‌ها	-
تخریم	-
تخریم	۲۶۵
امام رهبری	۲۶۵
فراوانی واژگان	۱۱

جستجوی در بیانات، تدابیر و فرامین امام و رهبری در ارتباط با حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی نشان می‌دهد که ایشان به هنگام مسئولیت زعامت و ولی امر مسلمین و به فراخور شرایط زمانی و مکانی، در مواردی به طور صریح و یا ضمنی به موضوع تحریم‌های اقتصادی علیه کشورمان پرداخته‌اند که در جدول بالا فراوانی هر یک از واژگان به تفکیک آمده است.

تحلیل محتوای کیفی فرمایشات امام و رهبری در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی

در بخش تحلیل محتوای کیفی، از آنجا که در پژوهش حاضر از رهیافت نظام‌مند «استراوس و کوربین» (۱۹۹۸) برای نظریه‌مبنایی که بر استفاده از گام‌های تحلیل داده‌ها مشتمل بر کدگذاری (باز، محوری و انتخابی) تأکید دارند، استفاده شده، در مرحله کدگذاری باز، فرازهای مرتبط با موضوع پژوهش تعیین و به سامانه مستندات نرم‌افزار، انتقال یافت و برای هر فراز به فراخور محتوای متن، واژگان کلیدی آن احصاء گردید (نشانه‌ها). سپس متون منتقل شده به سامانه از طریق روش‌های موجود در نرم‌افزار، در سامانه مربوط به کد پس از تعیین کلید واژه‌ها، کدگذاری شدند و مفاهیم کلی و انتزاعی حسب مورد، مشخص و سپس واژه‌های متناظر هر مفهوم کلی استخراج شد (جدول ۲). برای تحدید و تدقیق واژگان، از طریق ابزار پرسشنامه نیمه باز، این مفاهیم بر اساس ارتباط معنایی مرتب شدند و از ۱۵ خبره در دسترس در حوزه پژوهش خواسته شد واژگان را به نسبت قرابت و نزدیکی معنایی به موضوع، معین نمایند و اگر غیر از مفاهیم ذکر شده، واژه دیگری را مناسب‌تر می‌دانند، معرفی نمایند (تعیین مفاهیم).

جدول ۲. فراوانی و مفاهیم استخراج شده از بیانات، تدابیر و فرامین ولایت فقیه

اقتدار آفرینی ملی	۷	۴۴	رشد پویا و مستمر	۱	۱۱
عزم ملی	-	۳	خصوصی سازی و توانمندسازی	-	۲
دقیق‌دلی اقتصادی	۳۱	۳۹	رشد مخاطرات اقتصادی	۳	۷
اقتدار علمی	۱	۳	مشارکت اقتصادی مردم	-	۱
جهاد اقتصادی	-	۵	مردم پایه بودن اقتصاد	-	۱
محروریت زبانی	-	-	تبدیل تحریم به فرصت	۶	۸۱
دقیق‌دلی عمومی	۶	-	اقتصاد دانش بنیان	-	۱
نفسد سنتی	-	-	انتقال فناوری پیشرفته	-	۱
تقویت تولید ملی	۱	۳	بهره‌مندی از تجربیات ارزشمند	-	۴
بهره‌وری از انرژی	-	-	ایستادگی و تاب‌آوری	۳	۳۴
نوآوری و ابتکار	۷	۳۳	اصلاح الگوی مصرف	-	۲
استقلال اقتصادی	۳	۳	افزایش رشایات عمومی	۱	۸
تدابیر اقتصادی	۳	۳۸	افزایش سطح آستانه تحمل مردم و مسئولان	-	۱۱
بصیرت افزایی	۶	۷	تفکی تحصیل ثروت ناشروع	-	۱
نیات اقتصادی کلان	-	-	نگاه ویژه به صنایع کوچک و متوسط	-	۱
دشمن شناسی	-	۳	مدیریت منابع مالی و پولی	-	۱
سلطه تأییدی	-	-	تأمین کارآمدی اقتصادی	۱	۴
اتحاد و همبستگی	۳	۳۵	فعالیت‌های اقتصادی مزیت‌دار	-	۱
عمل صالح	-	-	احیاء بخش‌های نیمه تمام	-	۱
فناوری‌ورزی	-	-	آرمان‌گرایی اسلامی	-	۳
صبر و ایستادگی	۱۰	۳۲	مقاوم‌سازی اقتصاد	۴	۴۲
مسئولیت‌پذیری	-	-	جهت‌گیری شده سلطه	۶	۱۷
خودمداری	۳	۳۴	تکلیف محوری دینی	-	۲
اخلاق‌مداری	-	-	فروتنی ایرانی-اسلامی	-	۱
ولایت‌مداری	-	۶	مقابله با پول‌شویی	۱	۱
تسلیم تأییدی	۱۷	۳۸	امیدآفرینی در جامعه	-	۴
معنویت‌گرایی	-	۳۸	خودتکلیف اقتصادی	-	۱۱
الگوگیری از اسلام	۳	-	خودتکلیف اقتصادی راهبردی	۸	۱۰
نظام ملی نوآوری	-	-	مکتبی و اسلامی بودن	-	۲
اقتصاد درون‌زا	-	۳	باور به وعده نصرت الهی	-	۱
زیرساخت سازی	-	-	کاهش وابستگی به نفت	-	۳
روحیه انقلابی‌گری	-	-	الگوسازی جهانی	۳	۱۴
فراوانی	امام رهبری	فراوانی	امام رهبری	۱۱	۱۱

در مرحله کُدگذاری محوری، با استفاده از تکنیک مقایسه پایدار، شرایط پیدایش ویژگی‌های مشترک مفاهیم که همان مقوله‌ها هستند، فراهم گردید (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰). در این راستا، کُدهای ایجاد شده در سامانه کُد برحسب‌هریک از مفاهیم و با استفاده از قابلیت‌های موجود در نرم‌افزار، مقوله‌بندی شدند و پس از تأیید مقوله‌ها به روش خبرگی در نهایت، جدول (۳) حاوی مقولات و مفاهیم براساس گفتمان امام و رهبری برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی ناشی از تحلیل محتوای کیفی به دست آمد.

جدول ۳. مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی در فرمایشات امام و رهبری

مقولات	مفاهیم	نشانی (صحیفه امام/جلد:ص/ج؛ حدیث ولایت/سال:ح/س)
آرمان‌گرایی	روحیه انقلابی‌گری	ح/س: ۹۴
	الگوسازی جهانی	ص/ج: ۱۳، ۱۲؛ ح/س: ۶۸، ۷۰، ۷۱، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۸۰، ۹۲، ۹۳، ۹۴
	آرمان‌گرایی اسلامی	ح/س: ۷۱، ۸۰، ۸۱
	باور به وعده نصرت الهی	ح/س: ۶۹
اسلام‌گرایی	مکتبی و اسلامی بودن	ح/س: ۷۰، ۹۰
	الگوگیری از اسلام	ص/ج: ۱۳
	تکلیف محوری دینی	ح/س: ۷۳، ۹۵

مقولات	مفاهیم	نشانی (صحیفه امام/جلد:ص/ج؛ حدیث/ولایت/سال:ح/س)
ارزش‌مداری	معنویت‌گرایی	ح/س: ۹۹، ۷۰، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۷۶، ۷۸، ۸۱، ۸۷، ۸۹، ۹۱، ۹۲، ۹۳
	تسلیم‌ناپذیری	ص/ج: ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۱؛ ح/س: ۶۹، ۷۰، ۷۴، ۸۰، ۸۵، ۹۰، ۹۱، ۹۳
	ولایت‌مداری	ح/س: ۷۱، ۷۴، ۷۸
	اخلاق‌مداری	ح/س: ۹۹، ۷۰، ۷۱
	خودباوری	ص/ج: ۱۷، ۱۳، ۱۱؛ ح/س: ۷۱، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۳، ۹۴
	فرهنگ ایرانی-اسلامی	ح/س: ۷۱
	مسئولیت‌پذیری	ص/ج: ۲۱
	صبر و ایستادگی	ص/ج: ۱۱، ۱۳، ۱۷؛ ح/س: ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۳، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵
	قناعت‌ورزی	ح/س: ۷۱
	عمل صالح	ح/س: ۷۸
سلطه‌ستیزی	سلطه‌ناپذیری	ح/س: ۹۲
	جهت‌گیری ضد سلطه	ص/ج: ۱۱، ۱۵؛ ح/س: ۷۰، ۷۵، ۷۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴
پایداری و تاب‌آوری اقتصادی	دشمن‌شناسی	ح/س: ۹۰، ۹۲
	ثبات اقتصاد کلان	ح/س: ۹۱
خوداتکایی اقتصادی	ایستادگی و تاب‌آوری	ص/ج: ۱۲، ۱۳، ۱۴؛ ح/س: ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۶، ۸۳، ۸۵، ۸۶، ۸۷
	خودکفایی اقتصادی راهبردی	ص/ج: ۲۱، ۱۶، ۱۴، ۱۲؛ ح/س: ۸۴، ۸۵، ۸۹، ۹۳، ۹۴
	خوداتکایی اقتصادی	ح/س: ۷۴، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵
رشد پویا و با ثبات	استقلال اقتصادی	ص/ج: ۱۱؛ ح/س: ۶۹، ۷۲، ۸۷
	تأمین کارآمدی اقتصادی	ص/ج: ۲۱؛ ح/س: ۷۵، ۸۱، ۸۹، ۹۰
سنتحکام و مقاوم‌سازی اقتصاد	رشد پویا و مستمر	ص/ج: ۱۲؛ ح/س: ۷۰، ۸۰، ۸۵، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴
	احیاء بخش‌های نیمه تمام	ح/س: ۹۵
	بهره‌وری از انرژی	ح/س: ۹۵
	تقویت تولید ملی	ح/س: ۹۴، ۹۵
	فعالیت‌های اقتصادی مزیت‌دار	ح/س: ۹۵
	مدیریت منابع مالی و پولی	ح/س: ۹۵
	نگاه ویژه به صنایع کوچک و متوسط	ح/س: ۹۵
	مردم پایه بودن اقتصاد	ح/س: ۹۳
	مقاوم‌سازی اقتصاد	ص/ج: ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۶؛ ح/س: ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۸، ۸۲، ۸۷، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲
	اقتصاد درون‌زا	ح/س: ۹۲، ۹۴
عدالت محوری	زیرساخت‌سازی	ح/س: ۹۲
	مشارکت اقتصادی مردم	ح/س: ۸۵
	عدالت اقتصادی	ح/س: ۹۲
	نفی تحصیل ثروت نامشروع	ح/س: ۷۰
افزایش سطح آستانه	افزایش سطح آستانه تحمل مردم و مسئولان	ح/س: ۶۹، ۷۴، ۸۰، ۸۹، ۹۰، ۹۱

مقولات	مفاهیم	نشانی (صحیفه امام/جلد:ص/ج: حدیث ولایت/سال:ح/س)
تحمل جامعه	افزایش رضایت عمومی	ص/ج: ۱۷؛ ح/س: ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴
	اتحاد و همبستگی	ص/ج: ۱۱، ۱۶؛ ح/س: ۶۹، ۷۰، ۷۲، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۸۲، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۴، ۹۲
	امیدآفرینی در جامعه	ح/س: ۷۲، ۸۹، ۹۱
کاهش آسیب پذیری اقتصادی	بصیرت افزایی	ص/ج: ۱۱، ۱۲؛ ح/س: ۶۹، ۷۶، ۸۱، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱
	اصلاح الگوی مصرف	ح/س: ۷۷، ۸۶، ۹۴، ۹۵
	کاهش وابستگی به نفت	ح/س: ۹۳
برون‌گرایی	محرومیت‌زدایی	ص/ج: ۲۰
	انتقال فناوری پیشرفته	ح/س: ۹۵
	دیپلماسی اقتصادی	ص/ج: ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۰؛ ح/س: ۷۱، ۷۵، ۷۸، ۷۹، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴
تولید دانش بنیان	دیپلماسی عمومی	ص/ج: ۱۱، ۱۲
	نظام ملی نوآوری	ح/س: ۹۳
	اقتصاد دانش بنیان	ح/س: ۹۲، ۹۵
ارتقاء رقابت پذیری اقتصادی	خصوصی سازی و توانمندسازی	ح/س: ۸۵، ۹۰
	نوآوری و ابتکار	ص/ج: ۱۴، ۱۶، ۱۸، ۲۱؛ ح/س: ۸۱، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲
	اقتدار علمی	ح/س: ۹۲، ۹۳، ۹۴
سلامت اقتصادی	فساد ستیزی	ح/س: ۹۵
	مقابله با پول‌شویی	ص/ج: ۱۱؛ ح/س: ۷۰
	عزم ملی	ح/س: ۸۱، ۹۲
مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه	جهاد اقتصادی	ص/ج: ۱۱؛ ح/س: ۶۹، ۷۱، ۷۵، ۸۱، ۸۶، ۸۷، ۹۰، ۹۲، ۹۴
	تدابیر اقتصادی	ص/ج: ۱۱؛ ح/س: ۷۴، ۸۷، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵
	تبدیل تحریم به فرصت	ص/ج: ۱۱، ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۲۱؛ ح/س: ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۹، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸
	اقتدارآفرینی ملی	ص/ج: ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۸؛ ح/س: ۶۸، ۷۰، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۶، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۴
	رصد مخاطرات اقتصادی	ص/ج: ۱۱، ۱۸، ۲۱؛ ح/س: ۶۸، ۷۵، ۸۰، ۸۱، ۸۷، ۹۴
	بهره‌مندی از تجربیات ارزشمند	ح/س: ۸۰، ۸۳، ۹۲، ۹۳

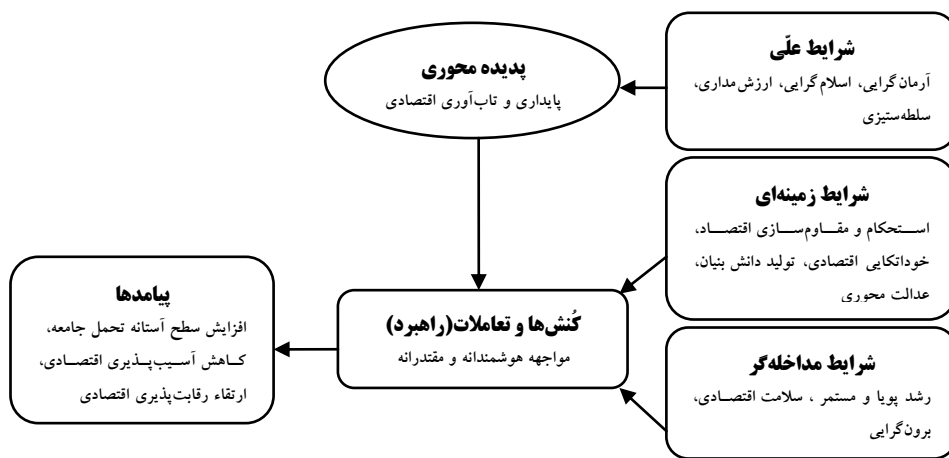
گزاره‌های صریح یا مفاهیم ضمنی مستخرج از تحلیل محتوای کیفی فرمایشات حضرت امام(ره) نشان می‌دهد که مفاهیمی چون تسلیم‌ناپذیری، صبر و ایستادگی، جهت‌گیری ضدسلطه، خودکفایی اقتصادی راهبردی، نوآوری و ابتکار، بصیرت‌افزایی، دیپلماسی اقتصادی، اقتدارآفرینی ملی، دیپلماسی عمومی و تبدیل تحریم به فرصت بیش از سایر مفاهیم در این گفتمان برجسته بوده‌اند. همچنین تحلیل محتوای کیفی فرمایشات مقام معظم رهبری(مدظله‌العالی) بیانگر برجستگی و تأکید بر مفاهیمی چون معنویت‌گرایی، جهت‌گیری ضدسلطه، خودباوری، صبر و ایستادگی، ایستادگی و

تاب‌آوری، نوآوری و ابتکار، اتحاد و همبستگی، دیپلماسی اقتصادی، مقاوم‌سازی اقتصاد، تدابیر اقتصادی، تبدیل تحریم به فرصت و اقتدارآفرینی ملی در گفتمان ایشان دارد. مقایسه مفاهیم و مقولات مستخرجه از فرمایشات و اندیشه‌های امام و رهبری در این پژوهش نشان می‌دهد که در برداشت‌ها از تحریم‌ها علیه کشورمان و نحوه و چگونگی مقابله با آن‌ها و نیز بایدها و نبایدهایی که باید در این زمینه مورد توجه قرار گیرد، شباهت گفتمانی نزدیکی وجود دارد. هر دو بزرگوار بر مقوله پایداری و تاب‌آوری اقتصادی با بهره‌گیری از صبر و ایستادگی و مقاوم‌سازی اقتصاد و استفاده از ابزارهایی چون دیپلماسی اقتصادی، ابتکار و نوآوری، اقتدارآفرینی ملی و تبدیل نمودن تحریم‌ها به فرصت توصیه و تأکید نموده‌اند. در ادامه تحلیل محتوای کیفی و انجام فرایند کُدگذاری محوری، با شناسایی و محور قرار دادن مقوله پایداری و تاب‌آوری اقتصادی به عنوان پدیده محوری و شناسایی مقوله‌های اطلاعاتی پنج‌گانه مطابق آنچه که روش داده‌بنیاد بیان می‌دارد و شامل: پیامدها، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و شرایط علی می‌شود. این مرحله از تحلیل تکمیل گردید.

در مرحله کُدگذاری انتخابی برای این پژوهش، یافته‌های مراحل کُدگذاری پیشین به‌طور نظام‌مند انتخاب، با ایجاد پیوند میان مقوله‌ها، شرایط علی، راهبردها، عوامل زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر و پیامدهای حاصل از مقابله با تحریم‌های اقتصادی در قالب مدل پارادایمی نظریه داده بنیاد تعیین و با ارتباطدهی این شش مقوله مجزا، تحلیل مورد نظر ترسیم و نتیجه‌گیری شد. در این مدل شرایط علی یا عوامل مؤثر بر پدیده محوری این گفتمان یعنی پایداری و تاب‌آوری اقتصادی عبارتند از: آرمان‌گرایی، اسلام‌گرایی، ارزش‌مداری و سلطه‌ستیزی که بر گرفته از فرمایشات و آثار حضرت امام خمینی(ره) و حضرت امام خامنه‌ای(مدظله‌العالی) درباره مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه کشورمان است. مقوله محوری مدل، با توجه به وجود عنصر ایستادگی و پایداری در برابر خصومت‌های دشمنان در مکتب اسلام ناب محمدی (ص) و تأثیرپذیری حوزه گفتمانی ولایت (امام و رهبری) از این مکتب، مقوله پایداری و تاب‌آوری اقتصادی به‌عنوان پدیده محوری مورد تأکید و اهمیت برای مقابله با تحریم‌ها، از این گفتمان استخراج گردید. این مقوله در بیانات و آثار این دو بزرگوار به‌ویژه مقام معظم رهبری(مدظله‌العالی)، به روشنی نمایان بوده به‌گونه‌ای که سایر مفاهیم و عناصر مرتبط با آن در حوزه گفتمانی ایشان تحت تأثیر این موضوع قرار گرفته‌اند.

از مجموع داده‌های حاصل از گفتمان امام و رهبری در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی برای تعیین شرایط مداخله‌گر، مقوله‌هایی چون رشد پویا و مستمر، سلامت اقتصادی و برون‌گرایی که

نبود هر یک از آن‌ها می‌تواند بر کُنش‌ها و یا بر هم کُنش‌ها (راهبردها) تأثیرگذار باشد و نیز برای تعیین متغیرهای زمینه‌ای این مدل، مقوله‌هایی چون استحکام و مقاوم‌سازی اقتصاد، خوداتکایی اقتصادی، تولید دانش‌بنیان و عدالت‌محوری قابل‌دستیابی و برجسته است. مقوله مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه به‌نوبه خود به‌عنوان راهبرد و کُنشی مؤثر برای مقابله با تحریم‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران احصاء گردید. از سویی دیگر، مقوله‌های افزایش سطح آستانه تحمل جامعه، کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی و ارتقاء رقابت‌پذیری اقتصادی از جمله نتایج و پیامدهای مهم اجرای الگوی پارادایمی نظریه داده‌بنیاد گفتمان امام و رهبری در حوزه یاد شده، می‌توانند باشند. موارد فوق را می‌توان در قالب نمودار ذیل (نمودار شماره ۱) بیان نمود:

شکل ۱: الگوی پارادایمی نظریه داده بنیاد مقابله با تحریم‌های اقتصادی بر اساس گفتمان امام و رهبری

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

با توجه به تأکید رهبر معظم انقلاب مبنی بر رجوع به منظومه فکری حضرت امام خمینی (ره) برای حفظ انقلاب، بدون تردید در شرایط کنونی کشور رجوع به فرامین و فرمایشات ایشان درباره نحوه برخورد با فشارهای دشمنان (تحریم‌ها)، می‌تواند بسیار مفید واقع شود. از سویی دیگر، برنامه‌ریزی و اجرای سیاست‌های مناسب در راستای پیشرفت نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران، تنها با رجوع به اهداف و آرمان‌های واقعی نهفته در ارزش‌های والای انقلاب اسلامی ممکن خواهد بود. ارزش‌های بی‌بدیلی که در اندیشه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به صورت یک کل منسجم و یکپارچه وجود دارد و ایشان همواره بر آن‌ها به عنوان خطوط راهبردی و هادی جامعه تأکید دارند. بر این مبنا اندیشه و سیره ایشان به عنوان یک کل منسجم و واحد در افق‌های بلندمدت

خود نقاط روشنی را در خطابه‌ها و فرمایشات خود متناسب با شرایط و مقتضیات سیاسی- اجتماعی دنبال می‌کنند. یکی از مهمترین بخش‌های اندیشه ایشان، وجوه اقتصادی در این کل منسجم و واحد است. از این رو، ارائه الگویی پارادایمی مبتنی بر چنین گفتمانی در سطح کلان برای مقابله با تکانه‌های اقتصادی تأثیرگذاری چون تحریم‌های اقتصادی بر اساس گفتمان امام و رهبری، هدف این پژوهش قرار گرفت.

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های این پژوهش با استفاده از نظریه داده بنیاد و انجام تحلیل محتوای کمی و کیفی، عنصر محوری و اساسی در اندیشه و بیانات امام و رهبری پیرامون مقابله با تحریم‌های اقتصادی مبتنی بر «پایداری و تاب‌آوری اقتصادی» است. در همین راستا، پنج مقوله اصلی دیگر شامل: شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها در قالب پارادایم نظریه داده بنیاد تعیین شدند. شرایط علی و اثرگذار بر پایداری و تاب‌آوری اقتصادی کشور برای مقابله با تحریم‌ها عبارتند از: آرمان‌گرایی، اسلام‌گرایی، ارزش‌مداری و سلطه‌ستیزی. شرایط مداخله‌گر شامل مقوله‌های: رشد پویا و مستمر، سلامت اقتصادی و برون‌گرایی و شرایط زمینه‌ای این مدل شامل مقوله‌های: استحکام و مقاوم‌سازی اقتصاد، خوداتکایی اقتصادی، تولید دانش بنیان و عدالت محوری بوده‌اند که هر یک از این دو متغیر می‌توانند به نوبه خود بر مقوله مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه به عنوان راهبرد و کُنش مؤثر برای مقابله با تحریم‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذار باشند. در نهایت، مقوله‌های افزایش سطح آستانه تحمل جامعه، کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی و ارتقاء رقابت‌پذیری اقتصادی نیز به عنوان نتایج و پیامدهای مهم اجرای الگوی پارادایمی نظریه داده بنیاد بر اساس گفتمان امام و رهبری در حوزه یاد شده، شناسایی شدند. در مجموع، تبیین گفتمان امام و رهبری نشان می‌دهد که پایداری و تاب‌آوری اقتصادی با بهره‌گیری از اجرای راهبرد مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه می‌تواند راهکار اساسی برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران تلقی شود.

پیشنهادها

با توجه به آشکار شدن پیوند بین مقوله‌ها در الگوی پارادایمی مقابله با تحریم‌ها، اقدامات زیر و اجرای آن‌ها توسط تصمیم‌گیران و سیاست‌گذارانی که در این حوزه دارای مسئولیت هستند، پیشنهاد می‌شود:

-تلاش مستمر و بی‌وقفه در عرصه اقتصادی به منظور ایجاد پایداری و مقاومت هوشمندانه در برابر شرایط تحریم.

- برنامه‌ریزی و تدابیر لازم متناسب با شرایط تحریم با بهره‌مندی از تجارب ارزشمندی که در این زمینه حاصل شده است.
- ایجاد روحیه آرمان‌گرایی واقع‌بینانه همراه با امیدآفرینی در راستای ارتقاء سطح آستانه تحمل جامعه در برابر تحریم‌ها.
- اصلاح الگوی مدیریت مصرف و پرهیز از اسراف و تبذیر و دوری از تجمل‌گرایی مصرفی و تکیه بر قناعت‌ورزی با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی به منظور ایجاد توان ایستادگی در برابر تحریم‌های اقتصادی.
- ارتقاء سطح آگاهی و بصیرت مردمی در راستای بالا بردن آستانه تحمل و تاب‌آوری جامعه در برابر وضع تحریم‌ها.
- ایجاد خوداتکایی اقتصادی و تبدیل نمودن پدیده‌ی تحریم به فرصت با بهره‌جستن از بزنگاه‌های به وجود آمده از آن.

منابع

الف- فارسی

- قرآن کریم (۱۳۸۶). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای. قم: انتشارات آیین دانش.
- امام خمینی (ره). مجموعه آثار امام خمینی (۱۳۹۲). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی). حدیث ولایت (مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) شهریور ۱۳۶۶ تا اسفند ۱۳۹۳) (۱۳۹۴). تهران: دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.
- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات، قابل دسترسی در: WWW.Khamenei.ir
- ارجمند، محمد (۱۳۸۹). بررسی تحریم اقتصادی آمریکا بر عملکرد اقتصادی - سیاسی ج.ا.ا. تهران: انتشارات معاونت پژوهش دانشکده فارابی.
- انصاریان، مجتبی (۱۳۹۳). تأثیر تحریم‌های تحمیلی بر ایران از منظر دکترین امنیت انسانی، تهران: مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- جمعی از پژوهشگران (۱۳۹۲). روایتی کوتاه از تحریم، تهران: انتشارات اندیشکده راهبردی تبیین.
- خلیلی شورینی، سیاوش (۱۳۹۱). روش‌های پژوهش آمیخته (با تأکید بر بومی‌سازی)، تهران: انتشارات یادواره کتاب.
- درخشان، حمیدرضا (۱۳۹۲). گزارش دفتر حسابرسی و نظارت بر دولت آمریکا در مورد تحریم‌های ایران؛ آثار تحریم‌های بین‌المللی و تحریم‌های آمریکا بر اقتصاد ایران (دفتر حسابرسی و نظارت بر دولت آمریکا)، تهران: مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- درخشان، حمیدرضا (۱۳۹۲). گزارش مرکز تحقیقات کنگره آمریکا در مورد تحریم‌های ایران (کاترمن، کنت)، تهران: مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- دهقان، علیرضا (۱۳۸۶). نظریه‌های ارتباطات (سورین، ورنر و تانکارد، جیمز). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ذگردی، سیدحسام‌الدین؛ داورزنی، هدی (۱۳۹۰). تحریم و اختلال در زنجیره تامین: تجزیه و تحلیل و راهکارهای مقابله. تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.
- زنجانی‌زاده، هما (۱۳۷۹). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی عمومی: کنش اجتماعی (روشه، گی). مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- زهرانی، مصطفی (۱۳۷۶). نظریه‌های تحریم اقتصادی. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- معاونت پژوهش و تولید علم دانشگاه عالی دفاع ملی (۱۳۹۰). مقدمه‌ای بر طرح تحقیق نظام حکومتی الگو. تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد (۱۳۸۷). بررسی روند تحریم‌های فراتر از قطعنامه‌های سازمان ملل علیه ایران. تهران: مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.

- مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد (۱۳۸۷). تحریم اقتصادی؛ آثار و پیامدها، سیاست‌ها و راهکارها، تهران: مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- هاشمیان‌فرد، زاهد (۱۳۹۰). جنگ نرم از دیدگاه قرآن کریم، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- آصف‌جوادی، محمد (۱۳۹۰). روش تحلیل گفتمان. دوماهنامه زمزم معارف. سال هشتم.
- ایزدی، آرش (۱۳۹۱). تحریم‌های اقتصادی و حقوق بشر. همایش ملی آسیب‌ها و فرصت‌های تحریم اقتصادی. اراک: دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- باقری، محمدرضا؛ پورعزت، علی اصغر (۱۳۹۲). «ارائه‌الگوی ترکیبی برای خط‌مشی‌گذاری در عرصه دانشگاه». فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیستم.
- بهاروند، ناهید؛ فرزاد، وحید؛ انصاری، مسلم (۱۳۹۶). اثر شوک‌های درآمدی نفت و تحریم اقتصادی بر ادوار تجاری ایران با توجه به اقتصاد مقاومتی، تهران: دومین کنفرانس سالانه اقتصاد، مدیریت و حسابداری.
- پورعزت، علی اصغر؛ باقری، محمدرضا؛ باقری‌میاب؛ شهلا؛ مظاهری، محمدمهدی (۱۳۹۲). «تدوین سیستم خط‌مشی‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر با استفاده از هم‌افزایی مدل‌ها»، فصلنامه راهبرد فرهنگ. سال ششم.
- جلالی، سیده مرضیه؛ قاسمی، مرتضی؛ جوانمرد، حبیب‌الله (۱۳۹۱). بررسی تأثیر تحریم اقتصادی بر سودآوری شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران. همایش ملی آسیب‌ها و فرصت‌های تحریم اقتصادی. اراک: دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- دره‌شیری، محمدرضا؛ سبزه‌پرور، سحر (۱۳۹۱). اثر تحریم‌های اقتصادی بر رشد اقتصادی. همایش ملی آسیب‌ها و فرصت‌های تحریم اقتصادی، اراک: دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- دهقان، نبی‌اله؛ رحیم‌زاده، قادر؛ فتحی، صمد (۱۳۹۳). «الگوی فرماندهی در یگان‌های ارتش جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مدیریت نظامی، سال چهاردهم.
- رستمی، محمداقبر؛ مخبردزفولی، محمدرضا؛ دهقان، نبی‌اله (۱۳۹۵). «ارائه الگوی پیاده‌سازی نقشه جامع علمی کشور بر اساس رویکرد پارادایمی روش نظریه مبنایی»، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی. دوره ششم.
- شجری، هوشنگ؛ استادی، حسین؛ سبزه‌پرور، سحر (۱۳۹۱). بررسی تأثیر تحریم اقتصادی و نوسانات نرخ ارز بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اقتصاد ایران طی دوره زمانی ۱۳۸۸-۱۳۵۷، همایش ملی آسیب‌ها و فرصت‌های تحریم اقتصادی، اراک: دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- شعبانی، رضا؛ پناهی‌وانانی، ماندانا؛ صالح، فرنوش (۱۳۹۱). بررسی مقایسه‌ای آثار تحریم، قبل و بعد از تشدید تحریم‌ها (مطالعه موردی: گمرک بندر امام خمینی در سال‌های ۹۰-۱۳۸۹)، همایش ملی آسیب‌ها و فرصت‌های تحریم اقتصادی، اراک: دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- عزتی، مرتضی؛ سلمانی، یونس (۱۳۹۴). «برآورد اثر تحریم‌های اقتصادی بر رشد اقتصادی ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال هجدهم.
- عصاریان‌نژاد، حسین (۱۳۸۶). «آینده‌پژوهی، الزامات و الگوها»، ماهنامه نگرش راهبردی. سال هشتم.

- فرازمند، حسن؛ کیان‌پور، پرتو (۱۳۹۱). بررسی اثر تحریم اقتصادی بر تولید صنایع بزرگ ایران با استفاده از شاخص بهره‌وری جزیی عوامل تولید، همایش ملی آسیب‌ها و فرصت‌های تحریم اقتصادی، اراک: دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- مهربانی، امیرحمزه؛ خنیفر، حسین؛ امیری، علی نقی؛ زارعی‌متین، حسن؛ جندقی، غلامرضا (۱۳۹۰). «معرفی روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی» (ارائه یک نمونه). فصلنامه مدیریت فرهنگ سازمانی، سال نهم.
- ناظمی، اسلام؛ نادری‌درشوری، وحید (۱۳۹۱). «ارائه الگوی پیشنهادی برای ارزیابی آمادگی پیاده‌سازی برنامه‌ریزی منابع سازمان (ERP) در نیروهای مسلح»، فصلنامه مدیریت نظامی، سال دوازدهم.
- نوری‌ساعد، امیر؛ کریمی، فاطمه؛ احمدی‌آزرم، هادی (۱۳۹۱). تأثیر امنیت اقتصادی بر عبور از تحریم‌ها در راستای الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی، همایش ملی آسیب‌ها و فرصت‌های تحریم اقتصادی، اراک: دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- نیکوگفتارصفا، حمیدرضا؛ ردادی، علی (۱۳۹۴). «تحلیل راهبردی تحریم‌های تحمیلی بر جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال هجدهم.
- ولیزاده، اکبر (۱۳۹۰). «رهیافت‌ها و نظریه‌های کارایی تحریم در اقتصاد سیاسی بین‌المللی»، فصلنامه سیاست. سال چهل و یکم.
- سلمانی قهیازی، احمد (۱۳۸۸). طراحی الگوی راهبردی ارتقای بهره‌وری سازمان حفاظت اطلاعات ارتش جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.

ب- انگلیسی

- Akbarifard, H.; Alaei, R. and Jalali, O. (2014), "Investing the effect of security council comprehensive sanctions on Iran's regional integration with members of ECO and D8 blocs", *Indian Journal of Scientific Research*, Vol.4, No.6, pp.440-449.
- Althabity, M.M. (2011), "Effects of Economic Sanction on Financial Markets", Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2392891>.
- Nossal, K.R. (1989), "International Sanctions as International Punishment", *International Organization*, Vol.43, No.2.
- Riley, E.Y. and Travis, C. (2011), "Better or Worse? The Impact of Economic Sanctions on Human Rights Revisited", Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2018708>.
- <http://www.oxforddictionaries.com>.

